

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक लोकशाही विचार

डॉ. सुनील संभाजी साठे,

श्रीमती विजयादेवी देसाई सि. कॉलेज दौलतनगर,

(मरळी) ता. पाटण

Email: drsunilsathe@gmail.com

गोषवारा :

भारतात विविधता आहे. ते एक राष्ट्र व्हायचे असेल तर सर्व घटकांना एकत्र करणारी विचारसरणी फक्त लोकशाहीच्या मार्गानेच निर्माण होऊ शकते. अशी भूमिका डॉ. आंबेडकरांची होती. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता हि मानवाच्या आयुष्यातील महत्वाची तत्वे होय. सामाजिक व राजकीय स्वातंत्र्याबरोबरच समानताही तितकीच महत्वाची आहे आणि यावर आधारीत डॉ. आंबेडकरांना समाज निर्माण करावयाचा होता. दारिद्र्य, अज्ञान, विषमता जातीयवाद हा लोकशाहीतील अडथळा आहे. तो दूर होत नाही तोपर्यंत खरी लोकशाही अस्तित्वात येऊ शकत नाही. या संशोधन लेखात लोकशाही शासन पद्धती आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक लोकशाही बाबतीत असणाऱ्या विचारावर अधिक भर दिला आहे. सामाजिक लोकशाहीमध्ये धर्मभेद, जातीभेद, प्रांतभेद, लिंगभेद या पगड्यावरती मात करून भारतीय लोकशाही कशी समृद्ध करता येईल या विषयीचा शोध निबंधात अभ्यास करण्यात आला आहे.

पारिभाषिक शब्द: डॉ. आंबेडकर, लोकशाही, सामाजिक लोकशाही, जातीभेद

प्रस्तावना

ब्रिटिशांनी प्लासीच्या लढाई च्या माध्यमातून भारतातील राजकीय अस्थिरतेचा फायदा घेत भारतातील पंजाब, सिंधप्रांत व दक्षिणेतील राज्ये यांच्यावर नियंत्रण प्रस्थापित करून राजकीय सत्ता हस्तगत केली. इंग्रजी राजवटीमुळे आलेल्या पाश्चात्य शिक्षण व्यवस्थेमुळे प्रस्थापित भ्रम, अज्ञानापासून व सामाजिक विषमतेपासून मानवाची मुक्ती असे अनेक धडे या राजवटीने भारतीयांना दिले तसेच स्वातंत्र्य समता, बंधुता व न्याय मुल्ल्यावर आधारीत लोकशाहीची संकल्पनाही सोबत आली. आज जगातील प्रगत राष्ट्रांनी लोकशाही शासनपद्धतीचा स्वीकार केला आहे. तरीसुद्धा भगवान गौतम बुद्धांच्या काळापासून जगातील पहिले लोकशाही राज्य म्हणून जगाच्या लोकशाही इतिहासामध्ये भारताची ओळख आहे. भारतामध्ये वैशालीचे गणराज्य प्राचीन काळातील लोकशाहीचे ते एक आदर्श राज्य मानले गेले होते. 20 व्या शतकामध्ये नव्याने स्वतंत्र झालेल्या अनेक देशांनी लोकशाहीचा स्वीकार केला. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तत्वावर आधारलेली लोकशाही रुजविण्यासाठी देशातील सामाजिक परिस्थितीही अनुकूल असावी लागते. समाजामध्ये विषमता भेदभाव असेल तर लोकशाहीची तत्वे मुळ धरू शकणार नाहीत. त्यामुळे लोकशाही देशातील समाजव्यवस्था तेथील मुल्ल्ये यांचाही स्वीकार भारतीयांनी केला.

भारतात विविधता आहे. ते एक राष्ट्र व्हायचे असेल तर सर्व घटकांना एकत्र करणारी विचारसरणी फक्त लोकशाहीच्या मार्गानेच निर्माण होऊ शकते. अशी भूमिका डॉ. आंबेडकरांची होती. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता हि मानवाच्या आयुष्यातील महत्वाची तत्वे होय. सामाजिक व राजकीय स्वातंत्र्याबरोबरच समानताही तितकीच महत्वाची आहे आणि यावर आधारीत डॉ. आंबेडकरांना समाज निर्माण करावयाचा होता. दारिद्र्य, अज्ञान, विषमता जातीयवाद हा लोकशाहीतील अडथळा आहे. तो दूर होत नाही तोपर्यंत खरी लोकशाही अस्तित्वात येऊ शकत नाही. सत्ताधारीवर्ग, राजकीय घराणी, पारंपारिक समाजरचना यांच्याकडून अल्पसंख्यांकाचे शोषण लोकशाहीत मान्य नाही. समाजातील दलित, मागासवर्ग, अल्पसंख्यांक, अडाणी, विकासापासून वंचित असणारा घटक सत्तेत सहभागी झाला तरच खरी लोकशाही अस्तित्वात येईल अशी भूमिका डॉ. आंबेडकरांची होती. म्हणून डॉ. आंबेडकरांच्या या भूमिकेचा सदर शोध निबंधात अभ्यास करून त्यांच्या सामाजिक लोकशाही विषयीच्या विचाराचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. लोकशाही शासनपद्धतीचा आढावा घेणे.
2. सामाजिक लोकशाही विषयीची डॉ. आंबेडकरांच्या भूमिकेचा अभ्यास करणे.

अभ्यासाची गृहितके

1. भारतीय लोकशाहीमध्ये व्यापक बदल होताना दिसतो आहे.
2. लोकशाहीमुळे लोकांचा राजकीय सहभाग वाढता परंतु सामाजिक लोकशाही मार्गात अडथळे असल्याचे दिसते.
3. संशोधन पद्धती
4. प्रस्तुत शोधनिबंधात क्षेत्रीय व ग्रंथालयीन संशोधन या दोन्ही पद्धतींचा अवलंब करून पाक्षिके, मासिके, वर्तमानपत्र, इंटरनेट व विविध संदर्भ साहित्याचा आधार घेऊन संशोधनाची मांडणी केली आहे.

शोधनिबंधाचे स्पष्टीकरण: डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक लोकशाही विषयीचे विचार

भारतीय समाजव्यवस्थेत असलेली सांस्कृतिक व आर्थिक तफावत लोकशाही समाजव्यवस्था निर्माण करण्याच्या मार्गातील प्रमुख अडचण आहे. लोकशाही हा शासनाचा सर्वोत्तम प्रकार आहे. परंतु हा प्रकार योग्य पद्धतीने भारतात कार्यान्वित करण्यासाठी समाजव्यवस्थेत व्यापक बदलाची आवश्यकता आहे. गुलामगिरी आणि शोषणातून मुक्त करण्यासाठी लोकशाही व्यवस्थेचा हातभार लागला पाहिजे निव्वळ शांततेच्या मार्गाने सत्तांतर व प्रौढमताधिकारावर चालणारी लोकशाही आंबेडकरांना नको होती. सामाजिक जीवनात क्रांतीकारक बदल घडवून आणणारी आणि भारतातील सामाजिक परिवर्तनाला चालणा देणारी लोकशाही हवी होती. लोकशाही वर दृढ विश्वास असला तरी भारतातील लोकशाहीच्या मार्गात काही अडथळे त्यांनी नमुद केले आहेत. भारतीय समाजव्यवस्थेत असलेले विषमतेचे प्राबल्य आणि जातीय व्यवस्थेमुळे भारतात लोकशाही यशस्वी करणे त्यांना अग्नीदिव्य वाटत होते. भारतीयामधील परंपरागत वृत्ती, दारिद्र्य, निरक्षरता, राजकारणावर असलेली वरिष्ठ वर्गाची पकड इत्यादी गोष्टी लोकशाहीच्या मार्गात अडथळे आणतील. भारतीय सामाजिक रचनेत व्यापक बदल घडवून आणल्याशिवाय लोकशाहीची इमारत भक्कम पायावर उभी राहणार नाही. आंबेडकर आपल्या विचारात राजकीय स्वरूपाच्या लोकाशाहीवर भर देत नाहीत तर सामाजिक लोकशाहीच्या बाजूवर भर देतात. एक व्यक्ती एक मत हे तत्व सामाजिक लोकशाहीसाठी पुरेसे नाही तर यामध्ये सहबांधवांसोबत स्नेह, प्रेम, सामाजिक बंधनापासून मुक्तता आणि विशेषाधिकाराचा अभाव समाविष्ट आहे.

आंबेडकरांच्या राजकीय चिंतनातील लोकशाही विचार हा केवळ आदर्शाच्या स्वप्नरंजनातून उपजलेला नव्हता तर भोवतालच्या सामाजिक, राजकीय वास्तवाच्या मुशीतून तो तावून सुलाखून निघाला होता. भारतात लोकशाहीची उभारणी करणे एवढ्यापुरतेच त्यांचे राजकीय ध्येय परिमित नव्हते तर जगात जिथे जिथे लोकशाही असेल त्या सर्वच राष्ट्रांशी सहकार्य जुलूम जातीयता व गुलामगिरीतून सामान्य मानसाला मुक्त करणारी शासनव्यवस्था कशी असावी हाच शोध त्यांनी आमरण चालविला होता. या देशातील सामाजिक संबंधाची फेररचना फक्त लोकशाही राजवटच करू शकेल असा त्यांना विश्वास होता.

निष्कर्ष

अशाप्रकारे डॉ. आंबेडकरांच्या सामाजिक लोकशाही विषयाचे स्वरूप राहिले असून त्यांनी सामाजिक लोकशाही विचाराच्या माध्यमातून देशातील सर्व जाती धर्मांच्या लोकांमध्ये ऐक्य निर्माण करून त्यांच्या सर्वांगीन विकासाचा मार्ग सांगितला तसेच सामाजिक व राजकीय स्वातंत्र्याबरोबरच समानताही तितकीच महत्वाची आहे. म्हणून समाजातील जातीभेद, लिंगभेद, धर्मभेद, अज्ञान, दारिद्र्य व विषमता हे अडथळे दूर झाल्याशिवाय भारतामध्ये खरी लोकशाही अस्तीत्वात येणार नाही. असे असले तरी भारतीय लोकशाहीत सर्व काही अलबेल आहे. असं धाडसाने म्हणावे लागेल. कारण समाजातील विषमता, भेदभाव, प्रादेशिकवाद, भाषावाद असे अनेक प्रश्न भारतीय लोकशाहीतील प्रमुख अडथळे निर्माण झाले आहेत. भारतीय लोकशाही जगातील सर्वात मोठी लोकशाही व्यवस्था आहे. भारतामध्ये अनेक जाती, धर्म, भाषा, प्रांत व लिंगभेद असे आहेत. या सर्वांना एकत्रित करून त्यांच्यामध्ये समता प्रस्थापित केल्याशिवाय भारतीय लोकशाही भक्कम होणार नाही. त्यासाठी सर्वांनी प्रयत्न करावयास हवेत.

संदर्भ:

1. मोळे भा.ल. आधुनिक भारतातील राजकीय विचार पिंपळापुर डिस्ट्रीब्युटर्स नागपूर, 2016
2. डॉ. शैलेंद्र देवलाणकर, राज्यशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद 2017.
3. देशपांडे निर्मला, दिल्लीहून नियोजन नको, पंचायतराज्य जिल्हा नियोजन आणि ग्रामीण विकास परिसंवाद, निवडक निबंद सं.प्र.प्रा.पी.बी.पाटील 1989.